

JOANNA PAPIERNIK

UNIwersytet Łódzki

E-MAIL: JOANNA.PAPIERNIK@FILOZOF.UNI.LODZ.PL

ORCID: 0000-0002-6106-7132

Jak wykazać nieśmiertelność. O *Kompendium „Teologii Platońskiej”* Marsilia Ficina Wstęp do przekładu*

Kompendium „Teologii Platońskiej” (łac. *Compendium Platonicae Theologiae*) Marsilia Ficina, umieszczone w II księdze *Listów* (obejmujących łącznie dwanaście ksiąg) tego florenckiego filozofa, stanowi jeden z ośmiu relatywnie krótkich traktatów składających się na wspomnianą księgę, znanych pod zbiorczą nazwą *Opuscula theologica*¹. Cały zbiór został napisany w 1476 roku

* Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego nr 2018/29/B/HS1/00462, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

¹ II księga *Listów* obejmuje następujące traktaty (część z nich nie ma jednego tytułu, są całościowo podzielone na kilka rozdziałów, stąd podaje się brzmienie pierwszego rozdziału): (1) *Quaestiones quinque de mente* (Pięć kwestii dotyczących umysłu, pol. tłumaczenie: „Marsilia Ficina Pięć kwestii o umyśle – przesłanie filozofa *in nuce*”, *Przegląd Tomistyczny*, XXII (2016), 121–156); (2) *Super sensum est intellectus. Super sensibile est intelligibile. Super mentes nostras sunt aliae mentes. Super formas corporales sunt formae incorporales*; (3) *Elementa moventur mobiliter. Caelestes sphaerae moventur stabiliter. Animae stant mobiliter. Angeli stant stabiliter*.

i – biorąc pod uwagę jego treść – można uznać, że stanowi związane opracowanie zagadnień szeroko poruszanych w głównym dziele Ficina, tj. *Teologii Platońskiej o nieśmiertelności dusz* (*Theologia Platonica de immortalitate animorum*)². Sam autor zalecał, by przed lekturą *Teologii* przeczytać wspomniane teksty³.

Wydana w 1482 roku *Teologia Platońska* (napisana w latach 1469–1474), jedno z najsłynniejszych dzieł kultury intelektualnej quattrocenta, nawiązuje

Deus est ipse status et unitas; (4) Forma corporea dividitur et movetur ab alio. Anima rationalis non dividitur, sed ex seipsa movetur. Angelus neque dividitur, neque movetur, sed aliunde impletur. Deus est plenitudo una, simplex, immensa (5) Compendium Platonicae Theologiae (Kompendium Teologii Platońskiej); (6) De raptu Pauli ad tertium caelum et animi immortalitate; (7) Argumentum in Platonicae Theologiae (Argumentum do Teologii Platońskiej, pol. tłumaczenie: J. Papiernik, Czy możemy poznać Boga naprawdę? Marsilio Ficino o duszy ludzkiej (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016), 213–250); (8) Quid sit lumen. Taka kolejność traktatów zawarta jest w stanowiącym standardowy punkt odniesienia dla badaczy myśli Ficina wydaniu jego Dzieł wszystkich z 1561 i 1576 roku: Marsili Ficini Florentini, insignis philosophi platonici, medici, atque theologi clarissimi, opera, & quae hactenus existere, & quae in lucem nunc primum prodire omnia: omnium artium & scientiarum, majorumque facultatum multipharia cognitione refertissima, in duos tomos digesta, & ab innumeris mendis hac postrema editione castigata: quorum seriem versa pagella reperies. Unà cum Gnomologia, hoc est, Sententiarum ex iisdem operibus collectarum farragine copiosissima in calce totius voluminis adiecta, t. 1–2 (Basileae: ex officina Henricpetrina, 1561 oraz 1576), przedruk: Lucca 2013.

² Tytuł nawiązuje do największego dzieła Proklosa, czyli właśnie *Teologii Platońskiej*; podtytuł ma związek z czwartą księgą *Ennead* Plotyna i traktatu św. Augustyna *O nieśmiertelności duszy*. Por. Michael J. B. Allen, James Hankins, *Introduction*, w: Marsilio Ficino, *Platonic Theology (Theologia Platonica de immortalitate animorum)*, English translation by M. J. B. Allen with J. Warden; Latin text edited by J. Hankins with W. Bowen, t. 1 (London: Harvard University Press, 2001), xi–xiii.

³ W dedykacji skierowanej do Wawrzyńca Medyceusza Ficino pisze, by jego mecenas najpierw przeczytał *Argumentum*, a następnie zapoznał się z *Quinque Platonicae sapientiae claves* (*Pięcioma kluczami platońskiej mądrości*), na które składają się: *Prima Clavis: Elementa moventur mobilitate. Caelestes sphaerae moventur stabilitate. Animae stant mobilitate. Angeli stant stabilitate. Deus est ipse status. Secunda Clavis: Forma corporea dividitur et movetur ab alio. Tertia Clavis: Super sensum est intellectus. Quarta Clavis: Compendium Platonicae Theologiae. Quinta Clavis: Quinque quaestiones de mente* [podkreślenie moje – J.P.]. Wymienionych *Pięć* kluczy, w takiej kolejności, pojawia się w rękopisie: Florencja, Biblioteca Laurenziana Medicea, Laurentianus Plut. 83,11, co analizuje R. Marcel, „Introduction”, w: Marsilio Ficino, *Théologie platonicienne, de l’immortalité des âmes*, texte critique établie et traduit par R. Marcel, t. 3 (Paris: Les Belles Lettres, 1970), 247–261.

strukturą i sposobem ujęcia treści do średniowiecznej summy⁴, która w tym przypadku koncentruje się wokół zagadnienia nieśmiertelności duszy⁵. Choć mogłoby się wydawać, że podjętą tematykę zawężono do szczegółowego, specjalistycznego na gruncie filozofii i teologii tematu, został on wpisany w rozległe, wielowątkowe i wieloźródłowe rozważania z zakresu wymienionych dziedzin⁶.

Taki też wymiar, oczywiście w znacznie ograniczonej, skondensowanej formie, ma *Kompendium*⁷. Przedstawiono w nim wzrastający porządek metafizyczny, zgodny z neoplatońskimi wzorcami i odwrotny względem tego stosowanego w średniowiecznych summach, zawiera on bowiem najpierw analizę funkcjonowania umysłów ludzkich, następnie umysłów samych w sobie (anielskich), a dalej bytu boskiego. Hierarchia ontyczna w *Kompendium* jest uproszczona względem tej omawianej w *Teologii*, gdzie obejmuje ona: ciało, jakość, duszę, byty anielskie, Boga⁸, w omawianym *opusculum* zaś autor

⁴ P. O. Kristeller, „Marsilio Ficino e Lodovico Lazzarelli: Contributo alla diffusione delle idee ermetiche nel Rinascimento”, *Annali della R. Scuola Normale Superiore di Pisa, Lettere, Storia e Filosofia*, 2 (1938), 241–242: „w myśli piętnastowiecznej [...] schemat doktryny koncepcyjnej i [...] spekulatywny wykład bardziej niż czemu innemu zawdzięcza się średniowiecznej scholastyce. [...] *Teologia Platońska* w formie wykładu przypomina bardziej «summę» średniowieczną niż traktat humanistyczny”.

⁵ Na ten temat zob. przede wszystkim P. O. Kristeller, „The Theory of Immortality in Marsilio Ficino”, *Journal of the History of Ideas*, 1, 3 (1940), 299–319.

⁶ Por. R. Marcel, *Marsile Ficin* (Paris: Les Belles Lettres, 1958), 648: „Na pierwszy rzut oka mogło wydawać się dziwne, że Ficino zredukował swoją *Teologię* do kwestii, która wydawała się zawężać granice. W istocie był to jednak zręczny sposób postawienia problemu. Proponując badanie nieśmiertelności «dusz», Ficino dobrze wiedział, że nieśmiertelność duszy ludzkiej z konieczności sytuuje się w tym zbiorze, na którym działania poprowadzą do rozważania wszystkich kwestii, które interesują teologię i które, w duchu jemu współczesnych, domagały się rozwiązania”.

⁷ Właściwie jego treść reasumuje treść z drugiej księgi *Teologii*.

⁸ W pierwszej księdze *Teologii*, w rozdziałach II–VI, Ficino podaje charakterystykę sfer ontycznych. Ich tytuły ją streszczają. M. Ficino, *Platonic Theology*, t. 1, 2: Rozdział II: *Ciało nie działa poprzez swoją własną naturę*. Rozdział III: *Powyżej formy podzielonej w ciele istnieje forma jednostkowa, tj. dusza*. Rozdział IV: *Dusza rozumna jest nieruchoma ze względu na substancję, ruchoma ze względu na działanie, ze względu na władzę częściowo jest nieruchoma, częściowo – ruchoma*. Rozdział V: *Ponad ruchomą duszą jest nieruchomy anioł*. Rozdział VI: *Ponad aniołem jest Bóg, ponieważ dusza jest ruchomą wielością, anioł nieruchomą wielością, Bóg jest nieruchomą jednością*.

koncentruje się jedynie na trzech wyższych (niecielesnych) sferach bytowych⁹. W każdym razie w obydwu tekstach wskazuje, że dusza ludzka stanowi spoiwo wszystkiego, co istnieje: ma ścisły związek z tym, co cielesne, ale jest też najniższym bytem ze sfery ponadzmysłowej, dlatego stanowi przedmiot analiz dotyczących nieśmiertelności – zagadnienia szeroko podejmowanego w epoce renesansu¹⁰. Autor przedstawia argumenty przemawiające za zasadnością takiego łańcucha ontycznego, w którym kolejne ogniwa odznaczają się coraz większą doskonałością, ale jednocześnie istnienie każdego z nich jest niezbędne dla kompletności Uniuersum¹¹.

Taka struktura: hierarchiczna, obejmująca byty jasno od siebie odróżnialne i mająca jedną przyczynę, jest uzasadniona koniecznością przyjęcia określonego rozumowania na temat zasad (przyczyn) i skutków. Filozof odrzuca możliwość istnienia tylko takich rzeczy, które wzajemnie od siebie zależą. Według niego nie dałoby się wówczas wyróżnić tego, co można by określić jako przyczynę lub skutek, czy też czegoś wcześniejszego i późniejszego. Ponadto sprzeciwia się przyjmowaniu wielości zasad o takiej samej naturze,

Zob. również tamże, III.1, 222: „jakość przewyższa ciało o jeden stopień, ponieważ wprawia je w ruch, a jednocześnie jest o jeden stopień niżej od duszy, która z kolei wprawia w ruch jakość; dusza plasuje się o stopień niżej, gdyż podlega zmianom, anioł jest o jeden stopień nad nią, cechuje go bowiem bezruch i znajduje się o jeden stopień niżej od Boga, ale jest to stopień wielokrotny. Bóg poprzez ten jeden stopień nieskończenie przekracza wszystkie rzeczy”. Por. J. Papiernik, *Czy możemy*, 77. Wszystkie przekłady, o ile nie podano nazwiska tłumacza, zostały dokonane przez autorkę.

⁹ W *Teologii* także najwięcej miejsca poświęca na rozważania na temat dusz ludzkich, umysłów anielskich oraz Boga, niemniej *explicite* wskazuje na wspomnianych pięć sfer bytowych. Należy przy tym podkreślić – i wielokrotnie Ficino wskazuje na to także w *Kompendium* – że Bóg nie jest po prostu najwyższym i najdoskonalszym elementem bytowego szeregu, ale jego źródłem i najwyższą zasadą przekraczającą byt.

¹⁰ Na ten temat zob. przede wszystkim G. Di Napoli, *L'immortalità dell'anima nel Rinascimento* (Torino: Società Editrice Internazionale, 1963); Paul R. Blum, *The immortality of the soul*, w: *Cambridge Companion to Renaissance Philosophy*, red. J. Hankins (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 211–233; Lorenzo Casini, „The immortality of the soul”, w: *Philosophy of Mind in the Late Middle Ages and Renaissance*, red. Stephan Schmid (London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2019), 229–249.

¹¹ Każda kolejna sfera ontyczna, a także odmienne byty w samym jej obrębie, odznaczają się cechą, która je wyróżnia względem tych pośledniejszych i niejako je dopełnia. Jednocześnie, choć podział na świat zmysłowy i ponadzmysłowy jest niezbywalny, Ficino buduje tę koncepcję metafizyczną tak, aby struktura elementów bytu była harmonijna, bez żadnych „wyrw”. Por. Giuseppe Saitta, *La filosofia di Marsilio Ficino* (Messina: Principato, 1923), 180.

wtedy bowiem odznaczałyby się jakąś złożonością, więc żadna z nich nie byłaby pierwsza i prosta, a od takiej zależy złączenie wielości części w jedno¹². Wreszcie nie można przyjąć, że nie ma jednej ostatecznej przyczyny i każda kolejna jest doskonalsza od poprzedniej. Taki nieskończony łańcuch zasad jest niedorzeczny, gdyż brak pierwszej przyczyny oznacza brak jakiegokolwiek skutku, który z kolei mógłby być przyczyną dla skutku kolejnego¹³. W ten sposób autor „dekretuje” konieczność istnienia jednej, doskonałej, najwyższej zasady, która stanowi źródło wszystkiego, co istnieje i przekracza wszelkie byty¹⁴.

Znaczna część traktatu została poświęcona rozważaniom dotyczącym Pierwszej Przyczyny-Boga – jest to wszak *Kompendium Teologii* rozumianej na sposób neoplatoński i wpisanej w myśl chrześcijańską. Ficino chce zgłębić – na tyle, na ile jest to możliwe, wskazuje bowiem na ograniczenia związane z niedoskonałością naszego „narzędzia” poznawczego – naturę Boga, Jego atrybuty. Jest to niezbędne dla wszelkich innych dociekań, a bez wiedzy o tym, czym jest *principium* wszystkiego, co istnieje, nie można zyskać rzetelnej wiedzy o niczym innym. Poznanie najdoskonalszego warunkuje skuteczną aktywność poznawczą dotyczącą bytów niższych, ich własności i wzajemnych zależności.

Renesansowy filozof nazywa Boga Prawdą samą w sobie, zaznaczając Jego wyższość i odrębność od umysłu (inteligencji): Prawdą, która może być przez

¹² Absurdalność uznania, że istnieje wiele równych sobie pierwszych zasad, Ficino dokładnie omawia w drugim rozdziale drugiej księgi *Teologii*, zatytułowanym *Nie ma wielości równych między sobą bogów* (*Non sunt dii plures inter se aequales*, M. Ficino, *Theology*, t. 1, II.2, 96–106).

¹³ Precyzyjnie filozof analizuje to trzecie przekonanie w trzecim rozdziale drugiej księgi *Teologii* pt. *Nie istnieje wielość bogów istniejących jeden ponad drugim bez końca* (*Non sunt dii plures, alius super alium sine fine*, M. Ficino, *Theology*, t. 1, II.3, 106–112).

¹⁴ Warto tu przypomnieć, że Ficino przyjmuje neoplatońskie rozróżnienie na byt i Jedno, dlatego częstokroć zaznacza nadrzędność Boga względem bytu. Zagadnienie to stanowiło treść polemiki Ficina z Giovannim Pico della Mirandolą, który w eseju *De ente et uno* zaakceptował arystotelesowskie stanowisko w tym zakresie. Na ten temat zob. przede wszystkim: Michael J. B. Allen, „The second Ficino-Pico Controversy: Parmenidean poetry, eristic and the One”, w: *Marsilio Ficino e il Ritorno di Platone: Studi e documenti*, t. 2, red. Gian Carlo Garfagnini, Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento: Studi e Testi, 15 (Firenze: Leo S. Olschki, 1986), 419–455. Przedruk: tenże, *Plato's Third Eye: Studies on Marsilio Ficino's Metaphysics and Its Sources* (Aldershot and Brookfield VT: Ashgate Publishing, 1995), rozdział 10.

umysł poznawana, ale nie sprowadza się do treści tego, co jest przez umysł pojmowane. Co więcej, od niej samej umysł pochodzi i dzięki niej ujmuje jako prawdziwe to, co rzeczywiście takim jest, tzn. Prawda nadaje prawdziwość wszystkiemu innemu, a umysł ma zdolność rozpoznawania tejże: jej odkrywania, a nie kreowania.

Autor określa Boga także jako Dobro samo w sobie, które sprawia, że wszystko inne jest dobre. Podobnie jak w przypadku Prawdy, to Dobro nadaje dobro innym bytom i dopiero wówczas są one jako takie rozpoznawane przez wolę. Dobitnie zaznacza substancjalną tożsamość boskich atrybutów, a ich odróżnienie, czyli rozpoznanie ich jako działających odmiennie, odbywa się na poziomie określonych władz bytów niecielesnych, tj. umysłu i woli, poprzez odniesienie się ich samych do własnych czynności i analizę aktywności innych bytów. Kiedy ta identyfikacja następuje, skłania ona do przyjęcia, że to raczej akty woli, a więc chcenie, a nie działanie umysłu, ma siłę stwórczą. Według Ficina pierwsza z wymienionych władz jest doskonalsza, na co wskazuje także wolitywna aktywność twórcza bytów niższych¹⁵.

Kolejne określenia Boga to: 'Pewność sama', 'Jasność sama', 'Radość sama'. Za ich pomocą autor chce jeszcze bardziej obrazowo i precyzyjnie przybliżyć boskie istnienie. Wszystkie one bezpośrednio nawiązują do działań umysłu i woli oraz do samego przedmiotu ich dążeń, a dokładniej do efektów ich wysiłków: umysł poznaje to, co pewne, i zyskuje pewność co do poznawanej prawdy, wola natomiast pragnie dobra i osiągając je, odczuwa radość. Właśnie tymi terminami najbardziej adekwatnie można nazwać Boga, czyli słowami opisującymi cel wszelkiego dążenia, a nie poprzez władze – choćby najdoskonalsze – zdolne do najszlachetniejszych funkcji.

Dopiero po tych relatywnie obszernych – biorąc pod uwagę długość całego traktatu – rozważaniach o atrybutach Boga Florentczyk przechodzi do wyjaśnienia relacji pomiędzy Źródłem wszystkiego i umysłami. Przedstawione rozumowanie pokazuje, że Źródło jest celem każdego umysłu (i niższego,

¹⁵ Nie oznacza to, że koncepcja Ficina ma wymiar ściśle woluntarystyczny. Właściwie znaczenie intelektu i woli jest odmienne w różnych tekstach florenckiego filozofa. Na ten temat zob. przede wszystkim: Tamara Albertini „Intellect and Will in Marsilio Ficino: Two Correlatives of a Renaissance Concept of Mind”, w: *Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy*, red. Michael J. B. Allen, Valery Rees, Martin Davis (Leiden, Boston, Köln: Brill, 2001), 203–225.

ludzkiego, i wyższego, tj. anielskiego), rozumianym jako Przyczyna przyczyn, ponieważ intelekt podejmuje takie, a nie inne działania ze względu na cel; z drugiej strony zaś ta Przyczyna przyczyn sprawuje opiekę nad umysłami, ponieważ są najbliższej jej własnej natury.

Dusza ludzka, choć jest najniższym stopniem sfery niecielesnej, jako należąca do niej w sposób niewątpliwy, a więc pochodząca bezpośrednio od najwyższej przyczyny, będącej nieśmiertelnością, sama jest nieśmiertelna. Ze względu na bliski związek z ciałem jej sposób funkcjonowania znacznie różni się jednak od tego, jaki cechuje umysły same w sobie. Charakterystyczne jest dla niej rozważanie poprzez abstrahowanie, a więc stopniowe dochodzenie do adekwatnego poznawania form, obejmujące rozumowanie dyskursywne. Kontemplacja zaś, jako doskonalszy sposób poznania, jest dostępna dla ludzi nie w sposób zupełnie naturalny czy *ad hoc*, ale w wyniku rozważań wymagających odcięcia się od tego, co zmysłowe, i powtórnego zbliżenia się do swego źródła, tj. Prawdy samej w sobie.

Najwyższa część ludzkiej duszy, czyli rozum, obejmuje rozsądek oraz umysł¹⁶; domeną pierwszego jest właśnie rozumowanie dyskursywne (wyróżnik człowieka wśród wszystkich bytów), drugiego – intuicja intelektualna czy kontemplacja, co stanowi jedyny sposób poznania umysłu samego w sobie (anioła), a w naszym przypadku jest najdoskonalszym, finalnym elementem procesu poznawczego¹⁷. Zdolność ludzi do ujmowania wiecznych prawd – jak argumentuje Ficino w *Kompendium* – jest (kolejnym) świadectwem nieśmiertelności¹⁸.

¹⁶ Ficiniańska terminologia nie jest spójna. Filozof w różnym znaczeniu używa określeń: ‘mens’, ‘ratio’, ‘intelligentia’, ‘intellectus’. *Sensu lato* oznaczają one rozum, czyli zarówno rozsądek, jak i umysł, *sensu stricto* – jedynie kontemplujący powszechniki umysł. Ponadto są stosowane w kontekstach, w których wskazują na czynności rozumu.

¹⁷ W *Kompendium* filozof nie analizuje władz duszy ludzkiej, czyni to w innym *opusculum* – *Pięciu kwestiach dotyczących umysłu*.

¹⁸ Argument tego typu najprawdopodobniej został zaczerpnięty z *O nieśmiertelności duszy* i drugiej książki *Soliloquiów* św. Augustyna. Wpływ biskupa Hippony na Ficina jest trudny do przecenienia. Na ten temat zob. przede wszystkim: Alessandra Tarabochia Canavero, „S. Agostino nella *Teologia Platonica* di Marsilio Ficino”, *Rivista di filosofia neo-scolastica*, 70 (1978), 626–646 oraz Anthony Levi, „Ficino, Augustine and the Pagans”, w: *Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy*, red. Michael J. B. Allen, Valery Rees, Martin Davies, (Leiden–Boston–Köln: Brill, 2002), 99–113. Dalsze odniesienia w tych tekstach.

Podstawę przekładu stanowi łaciński tekst traktatu zawarty w bazylejskim wydaniu *Opera omnia* (t. 1, 690–697), z uwzględnieniem korekt z wydania krytycznego (Marsilio Ficino, *Lettere II: Epistolarum familiarium liber II*, red. Sebastiano Gentile (Florence: Leo S. Olschki, 2010), 44–61) i edycji Raymonda Marcela (tenże, w: Marsilio Ficino, *Théologie platonicienne*, 310–326), Eugenio Garina (tenże, *Filosofi italiani del quattrocento; pagine scelte, tradotte, illustrate con 8 tavole fuori testo* (Firenze: Le Monnier, 1942), 292–326) oraz Paula Richarda Bluma, Elisabeth Blum, Thomasa Leinkaufa (Marsilio Ficino, *Traktate zur Platonischen Philosophie*, Übersetz und mit Erläuterungen versehen von E. Blum, P. R. Blum und Th. Leinkauf (Berlin: De Gruyter Akademie Forschung, 1993), 106–155; przedruk 2017). Tekst został dotychczas przetłumaczony na dwa języki nowożytne: włoski i niemiecki. Jeśli chodzi o pierwszy przekład, dokonał go już w XVI wieku Felice Figliucci¹⁹ (Garin włączył go do cytowanego powyżej zbioru)²⁰. Z kolei drugi przekład również znajduje się w cytowanym powyżej, bilingwalnym zbiorze *Traktate zur Platonischen Philosophie*. Jak podają we wstępie do swojej książki tłumacze (s. 36), traktat został przełożony przez Elisabeth Blum oraz Paula Richarda Bluma.

Jeśli chodzi o źródła, w *Kompendium* florencki filozof w największym stopniu odwołuje się do rozważań Platona, Arystotelesa, Plotyna, św. Augustyna, św. Tomasza, jak również do treści własnej *Teologii Platońskiej*. W tłumaczeniu na język polski nie zaznaczono zawartych w traktacie bezpośrednich nawiązań do tekstów wymienionych autorów, ponieważ odniesienia te podają autorzy niemieckiego przekładu. Warto również zauważyć, że łacińska wersja traktatu odzwierciedla renesansowy podziw dla kwintylianckiego i ciceronńskiego języka: długie, wielokrotnie złożone zdania zawierają rozmaite konstrukcje składniowe. Ficino wzbogaca też formę swojego wykładu tropami i figurami retorycznymi, co jednak bywa trudne do oddania w języku polskim.

¹⁹ Marsilio Ficino, *Le divine lettere del gran Marsilio Ficino tradotte in lingua toscana per m. Felice Figliucci senese*, t. 1 (Venetia: per Gabriel Giolito, 1549), 136r–147v.

²⁰ Garin, *Filosofi italiani*, 293–327.

Bibliografia

- Albertini Tamara. 2001. „Intellect and Will in Marsilio Ficino: Two Correlatives of a Renaissance Concept of Mind”. W: *Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy*, red. Michael J. B. Allen, Valery Rees, Martin Davis, 203–225. Leiden–Boston–Köln: Brill.
- Allen Michael J. B. 1986. „The second Ficino-Pico Controversy: Parmenidean poetry, eristic and the One”. W: *Marsilio Ficino e il Ritorno di Platone: Studi e documenti*, red. Gian Carlo Garfagnini. T. 2, 419–455. Firenze: Leo S. Olschki. Reprint: Tenze. 1995. *Plato's Third Eye: Studies on Marsilio Ficino's Metaphysics and Its Sources*, rozdział 10. Aldershot and Brookfield VT: Ashgate Publishing.
- Allen Michael J. B., James Hankins. 2001. „Introduction”. W: Marsilio Ficino, *Platonic Theology (Theologia Platonica de immortalitate animorum)*, English translation by M. J. B. Allen with J. Warden; Latin text edited by J. Hankins with W. Bowen. T. 1, vii–xvii. London: Harvard University Press.
- Blum Elisabeth, Paul. R. Blum, Thomas Leinkauf. 1993. „Einleitung”. W: Marsilio Ficino, *Traktate zur Platonischen Philosophie*, Übersetz und mit Erläuterungen versehen von E. Blum, P. R. Blum und Th. Leinkauf, 106–155. Berlin: De Gruyter Akademie Forschung. Reprint 2017.
- Blum Paul R. 2007. „The immortality of the soul”. W: *Cambridge Companion to Renaissance Philosophy*, red. J. Hankins, 211–233. Cambridge: Cambridge University Press.
- Casini Lorenzo. 2019. „The immortality of the soul”. W: *Philosophy of Mind in the Late Middle Ages and Renaissance*, red. Stephan Schmid, 229–249. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Di Napoli Giovanni. 1963. *L'immortalità dell'anima nel Rinascimento*. Torino: Società Editrice Internazionale.
- Ficin Marsile. 1970. *Théologie platonicienne, de l'immortalité des ames*, texte critique établie et traduit par Raymond Marcel. T. 3. Paris: Les Belles Lettres.
- Ficino Marsilio. 1549. *Le divine lettere del gran Marsilio Ficino tradotte in lingua toscana per m. Felice Figliucci senese*. T. 1. Venetia: per Gabriel Giolito.
- Ficino Marsilio. 1576. *Marsili Ficini Florentini, insignis philosophi platonici, medici, atque theologi clarissimi, opera, & quæ hactenus existere, & quæ in lucem nunc primum prodire omnia: omnium artium & scientiarum, majorumque facultatum multipharia cognitione refertissima, in duos tomos digesta, & ab innumeris mendis hac postrema editione castigata: quorum seriem versa pagella reperies. Unà cum Gnomologia, hoc est, Sententiarum ex iisdem operibus collectarum farragine copiosissima in calce totius voluminis adiecta*. T. 1–2. Basileae: ex officina Henricpetrina. Reprint: Lucca 2013.

- Ficino Marsilio. 2001. *Platonic Theology (Theologia Platonica de immortalitate animorum)*, English translation by Michael J. B. Allen with John Warden; Latin text edited by James Hankins with William Bowen. T. 1. London: Harvard University Press.
- Ficino Marsilio. 1993. *Traktate zur Platonischen Philosophie*, Übersetzt und mit Erläuterungen versehen von Elisabeth Blum, Paul R. Blum und Thomas Leinkauf. Berlin: De Gruyter Akademie Forschung. Reprint: Berlin 2017.
- Marsilio Ficino. 2010. *Lettere II: Epistolarum familiarium liber II*, red. Sebastiano Gentile, 44–61. Florence: Leo S. Olschki.
- Garin Eugenio. 1942. *Filosofi italiani del quattrocento; pagine scelte, tradotte, illustrate con 8 tavole fuori testo*. Firenze: Le Monnier.
- Kristeller Paul O. 1938. „Marsilio Ficino e Lodovico Lazzarelli: Contributo alla diffusione delle idee ermetiche nel Rinascimento”, *Annali della R. Scuola Normale Superiore di Pisa, Lettere, Storia e Filosofia*, 2, 237–262.
- Kristeller Paul O. 1940. „The Theory of Immortality in Marsilio Ficino”, *Journal of the History of Ideas*, 1, 3, 299–319.
- Levi Anthony. 2002. „Ficino, Augustine and the Pagans”. W: *Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy*, red. Michael J. B. Allen, Valery Rees, Martin Davies, 99–113. Leiden–Boston–Köln: Brill.
- Marcel Raymond. 1970. „Introduction”. W: Marsilio Ficino. 1970. *Théologie platonicienne, de l'immortalité des âmes*, texte critique établie et traduit par Raymond Marcel. T. 3, 247–261. Paris: Les Belles Lettres.
- Papiernik Joanna. 2016. *Czy możemy poznać Boga naprawdę? Marsilio Ficino o duszy ludzkiej*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Papiernik Joanna. 2016. „Marsilio Ficino Pięć kwestii o umyśle – przesłanie filozofa *in nuce*”, *Przegląd Tomistyczny*, XXII: 121–156.
- Saitta Giuseppe. 1923. *La filosofia di Marsilio Ficino*. Messina: Principato. Reprint pod tytułem: Giuseppe Saitta. 1954. *Marsilio Ficino e la filosofia dell'Umanesimo*. Bologna: Fiammenghi & Nanni.
- Tarabochia Canavero Alessandra. 1978. „S. Agostino nella Teologia Platonica di Marsilio Ficino”, *Rivista di filosofia neo-scolastica*, 70, 626–646.

Abstract

How to Prove Immortality. On *Compendium of "Platonic Theology"* by Marsilio Ficino

The immortality of the individual human soul is one of the most debated philosophical issues in the Renaissance. Marsilio Ficino devoted numerous treatises

to this problem, not only his most popular work *Platonic Theology on the immortality of souls*, but also some of the texts called *opuscula theologica*, including the *Kompendium of “Platonic Theology”*. The article is an introduction to the translation of the *Kompendium* into Polish, containing information about this essay and the analysis of its content. In the treatise, the author presents the ontic structure of reality (mainly its non-corporeal part), which has got Neoplatonic and Christian dimension, and demonstrates the necessity of the existence of First Principle-God, from whom any other being comes. He focuses on divine attributes, recognizing that cognition of them determines the knowledge of everything else, including the human soul. The direct origin of the soul from God and its ability to know the unchanging forms of things is, according to Ficino, evidence of its immortality.

Keywords: Marsilio Ficino, immortality, Platonic theology, Neoplatonic philosophy.

Streszczenie

Jak wykazać nieśmiertelność. O *Kompendium „Teologii Platońskiej”* Marsilia Ficina

Nieśmiertelność ludzkiej duszy była jednym z najczęściej dyskutowanych problemów filozoficznych w epoce renesansu. Marsilio Ficino poświęcił temu zagadnieniu wiele traktatów – nie tylko swoją najbardziej popularną pracę *Teologia Platońska na temat nieśmiertelności dusz*, ale także teksty zwane *opuscula theologica*, w tym *Kompendium Teologii Platońskiej*. Artykuł stanowi wstęp do tłumaczenia *Kompendium* na język polski, zawiera informacje na jego temat oraz analizę przedstawionych w nim treści. W traktacie autor ukazuje ontyczną strukturę rzeczywistości (głównie jej sferę niecielesną), która ma wymiar neoplatoński i chrześcijański, oraz dowodzi konieczności istnienia Pierwszej Przyczyny-Boga, od którego pochodzi każda istota. Koncentruje się na boskich atrybutach, uznając, że ich poznanie determinuje wiedzę o wszystkim innym, w tym o ludzkiej duszy. Bezpośrednie pochodzenie duszy od Boga i jej zdolność do poznania niezmiennych form rzeczy jest zdaniem Ficina dowodem na jej nieśmiertelność.

Słowa kluczowe: Marsilio Ficino, nieśmiertelność, teologia Platońska, filozofia neoplatońska.